

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 331.104

Бортнік С.М., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

**АКТИВІЗАЦІЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

Досліджуються питання визначення перспектив розвитку та покращення використання людського потенціалу з врахуванням сучасних реалій глобалізаційних процесів та їх впливу на показники і можливості регіонального людського розвитку. Доведено, що активізувати використання людського потенціалу необхідно шляхом ефективного управління ним на усіх рівнях. Запропоновано підходи щодо активізації людського потенціалу шляхом перетворення його в об'єкт державного управління.

Ключові слова: людський потенціал, активізація, розвиток людського потенціалу, управління.

S. Bortnik

**ACTIVATING OF THE HUMAN POTENTIAL IN ENVIRONMENT OF THE
ECONOMY GLOBALIZATION**

The questions of determination of prospects of development and improvement of the human potential using are investigated taking into account modern realities of the globalization processes and their influence on indexes and possibilities of the real human. It is proven that activating of the human potential using development should be done by its effective management on all levels. It was proposed the approaches regarding the human potential activation by means of its transformation into object of state administration.

Key words: human potential, activization, human potential development, administration

Бортник С.Н.

**АКТИВИЗАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ**

Исследуются вопросы определения перспектив развития и улучшения использования человеческого потенциала учитывая современные глобализационные процессы и их влияние на показатели и возможности регионального человеческого развития. Доказано, что активизировать использование человеческого потенциала необходимо путем эффективного управления им на всех уровнях. Предложены варианты активизации человеческого потенциала путем преобразования его в объект государственного управления.

Ключевые слова: человеческий потенциал, активизация, развитие человеческого потенциала, управление.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Концепція розвитку людського потенціалу з її соціогуманістичною спрямованістю на розширення можливостей людини, сприйняття її не лише як засобу виробництва багатства, а як вищої цінності й кінцевої мети суспільного виробництва, міри розвитку соціуму загалом, стала найвидатнішим надбанням людської цивілізації кінця ХХ століття. Завдяки цій концепції відбулась докорінна переоцінка людського чинника як головної рушійної сили розвитку економіки, а інвестиції в людський капітал визнані ефективнішими за будь-які інші, оскільки забезпечують значні за обсягом, тривалі за часом та інтегральні за характером економічний і соціальний ефекти. Саме від якості людського капіталу і рівня реалізації людського потенціалу залежать результати економічного зростання.

З розвитком інформаційної економіки провідну роль у забезпеченні поступу зайняли нематеріальні чинники: знання, інформація, інноваційний тип мислення і креативна поведінка людини. Становлення, розвиток і активізація використання людського потенціалу в умовах глобалізаційних процесів вимагає наукового дослідження, адекватної сьгоднішнім реаліям

розвитку оцінки і відповідної участі держави в процесі формування й реалізації інтелектуального і творчого потенціалу людини і суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми. Питання розвитку і використання людського потенціалу є об'єктом наукових досліджень багатьох напрямів і шкіл. Зокрема вони досліджуються в контексті зайнятості та ринку праці, демографічного й освітнього розвитку, соціально-трудових відносин і охорони праці, соціального партнерства і соціальної безпеки, людського та соціального капіталу. Значні наукові здобутки щодо проблем використання людського потенціалу таких видатних вчених як Е.М.Лібанова, А.М.Колот, В.М.Геєць, О.А.Грیشнова, Л.В.Шаульська, Д.П.Богиня, Л.С.Лісогор, О.І.Амоша, О.Ф.Новікова, Л.П.Горкіна, Н.М.Левчук, Я.Л.Полянська та ін. Однак систематизованих комплексних досліджень розвитку людського потенціалу щодо покращення умов і можливостей його використання нині й на середньо- та довгострокову перспективу з врахуванням сучасних реалій глобалізаційних процесів поки що недостатньо. Так залишаються відкритими питання визначення перспектив розвитку та покращення використання людського потенціалу з врахуванням сучасних реалій глобалізаційних процесів та їх впливу на показники і можливості регіонального людського розвитку. Саме цей напрям – становлення та розвиток людського капіталу, його активізація на усіх рівнях (від особистісного і мікроекономічного до макроекономічного і загальносвітового) є перспективним для наукових досліджень з точки зору впровадження в практику управління.

Цілі статті. Цілі дослідження полягають у аналізі узагальнюючих характеристик рівня розвитку людського потенціалу з врахуванням сучасних тенденцій глобалізації економіки з метою виявлення проблем і розробки системи заходів організаційно-управлінського характеру, спрямованих на активізацію людського потенціалу шляхом формування і реалізації державної політики управління розвитком людського потенціалу та забезпечення його високої конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перехід від індустріального до постіндустріального етапу розвитку суспільства обумовлює якісні зміни у формуванні та використанні людського потенціалу.

Вплив глобалізації позначається на розвитку людського потенціалу через підвищення рівня освіти та професійної підготовки. Сьогодні працівники просто змушені не лише постійно підвищувати кваліфікацію, отримувати нові знання з суміжних дисциплін, але й бути мобільними, високоадаптивними, готовими до кардинальних змін в організації праці [6, с. 8-9], постійно підвищувати продуктивність праці тощо.

Разом з тим глобалізація призводить до збільшення взаємозалежності національних економік і, як наслідок, нерівномірного розподілу вигод від цього процесу. Так одні країни суттєво виграють, інші – отримують гострі соціальні проблеми і значне розшарування в розподілі доходів, продуктивності праці, нерівноцінному обміні, стандартах оплати праці, збільшенні соціальних ризиків тощо.

Глобалізація сприяє швидкому поширенню сучасних технологій і методів організації праці, вільному переміщенню капіталів, збільшенню обсягу іноземних інвестицій, розширенню можливостей міжкорпоративного поділу праці й нової спеціалізації суб'єктів господарювання [6, с.7]. Саме тенденції глобалізації визначають сьогодні ключові процеси в економіці країн, напрями використання робочої сили та інвестицій у фізичний і людський капітал.

Оцінка людського капіталу на макрорівні, тобто визначення сукупних показників і узагальнюючих характеристик рівня людського потенціалу включає три групи параметрів [4, с. 33]. До першої групи відносять показники тривалості життя, до другої – його якості (рівень благополуччя та добробуту), до третьої – показники якості освіти.

Інтегральний індекс розвитку людського потенціалу відображає складну картину розвитку людини в єдності та взаємозв'язку різних сторін її життя [4, с.33].

Основу відтворення людського потенціалу складають демографічні зрушення. За останні два десятиліття чисельність населення зменшилась більше ніж на 5 млн. осіб, ще 3 млн. українців здійснюють трудову діяльність за межами України, з них 80% жінок репродуктивного віку. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року визначає проблему дефіциту робочої сили. Через п'ять років на 40% не буде заповнено виробничих потужностей в

Україні через зниження кількісних параметрів трудового потенціалу [10, с.166], й людського капіталу загалом. Природньо, що в перспективі очікується лавиноподібне зниження чисельності населення – за оцінками експертів, до 35 млн. до 2050 року [7]. Лише за 10 років (з 2000 до 2011р.) чисельність наявного населення скоротилася на 6,3% – з 48,9 млн. осіб до 45,8 млн. осіб [12]. При цьому загальне скорочення чисельності супроводжується такими негативними явищами, як: збільшення питомої ваги міського населення порівняно з сільським (домінування міського способу життя – 68,7% над сільським – 31,3%); зростання коефіцієнта смертності (на 6% у 2008 році порівняно з 2000 роком) і зменшення народжуваності у 2010 році порівняно з 2009 на 2,7%; погіршення якості життя та показників природного руху населення. Однак варто зауважити, що у трьох регіонах України (Рівненська, Закарпатська і Волинська області) у 2009 – 2010 роках було зафіксовано хоч і мізерний, але приріст населення (у Волинській області на 399 осіб у 2010 році). Незважаючи на незначні позитивні зрушення продовжує зростати демографічне навантаження на населення працездатного віку (у 2011 році воно зросло на 0,6% порівняно з 2009 роком і становило 686 осіб непрацездатного віку на 1000 осіб працездатного віку). Основними причинами демографічної кризи є зростаюча диференціація рівня доходів населення, зростання бідності й невпевненості в майбутньому, погіршення матеріальних умов та якості життя, відсутність якісного медичного обслуговування та доступності послуг з охорони здоров'я для більшості населення.

Актуальним питанням розвитку людського потенціалу є відтворення й ефективне використання освітнього потенціалу. В сучасних умовах економіки знань та розвитку глобалізаційних процесів темпи оновлення технології і організації виробництва, використання інновацій надзвичайно прискорюються, вимагаючи від людини якісно нового рівня освіти та постійного оновлення знань і навичок впродовж усього життя, здатності швидко навчатися, пристосовуватись до динамічних змін виробництва і ринку, приймати самостійні креативні рішення, розвивати творчі здібності, тобто активізувати використання свого особистісного людського потенціалу.

Що стосується тенденцій розвитку освіти в Україні у 2000-2011 роках, то тут відбуваються різноманітні і різноспрямовані процеси, що суперечливо впливають на результати людського розвитку і реалізацію людського потенціалу. Так, позитивними тенденціями є збільшення з 2000 до 2010 року тривалості навчання більш ніж на 2 роки і очікуваної тривалості навчання (на 2 роки), зростає чисельність студентів, як і в абсолютній кількості, так і в розрахунку на 10000 населення. Однак негативні тенденції посилюються з кожним роком. До них можна віднести такі: скорочення фізичних обсягів надання послуг освіти до 76,4% від рівня 1990р. [10, с. 163-164]; збільшення частки самофінансування освіти; різке скорочення мережі дошкільних навчальних закладів, особливо в сільській місцевості; зменшення доступності якісної середньої освіти для сільських школярів; скорочення підготовки кваліфікованих робітників професійно-технічними закладами освіти; низький рівень оплати праці й фінансування діяльності навчальних закладів здійснюють дестимулюючий вплив на підвищення кваліфікації науково-педагогічними кадрами.

Для того, щоб не знизити, а розвивати в цьому напрямі людський потенціал, важливо поліпшити якість освіти, забезпечити її безперервність протягом життя та створювати робочі місця і умови для більш ефективного використання висококваліфікованих кадрів, що також зменшуватиме еміграційні потоки з України. [11, с.70]

Проблема трудової міграції і втрати інтелектуального потенціалу через відтік висококваліфікованої робочої сили є злосудним питанням збереження, розвитку й реалізації людського потенціалу економіки України. Особливо гостро стоїть ця проблема для прикордонних регіонів, в тому числі і Волинської області, оскільки втрати людського потенціалу через відтік вищоосвіченого економічно активного населення зумовлюють “старіння” високоосвіченого потенціалу, його декваліфікацію. Тому надзвичайної важливості набуває питання підвищення якості життя і вдосконалення механізму управління людським розвитком, який є базисом для розвитку людського потенціалу.

Дослідження людського розвитку в контексті розширення людських можливостей доцільно проводити з використанням міжнародної методики виміру розвитку людського потенціалу. У доповідях ПРООН узагальнюючим показником виступає індекс розвитку людського потенціалу

(ІРЛП). Для визначення досягнутого рівня людського розвитку доцільно застосовувати національну методику, яка розроблена та використовується в Україні, а вимірювання здійснюється через індекси людського розвитку. Результати розрахунків за цією методикою містяться в статистичному бюлетені “Регіональний людський розвиток” [12]. Структура регіональних індексів визначає одночасно ці два методологічні підходи в дослідженні розвитку людини, тобто і розвиток людського потенціалу, і рівень людського розвитку.

З 2003 року вчені Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України під керівництвом Е.М.Лібанової разом зі спеціалістами Держкомстату України готують щорічну науково-аналітичну доповідь «Людський розвиток в Україні», в якій дається глибока наукова оцінка стану та динаміки показників людського розвитку і за міжнародною методикою ПРООН і за більш інформативною і складнішою українською національною методикою.

Систематично здійснювані статистичні спостереження за регіональним людським розвитком показують, що рейтинг України в міжнародних порівняннях дуже низький, що потребує термінової зміни ситуації в сфері розвитку людського потенціалу.

Розраховані регіональні індекси розвитку людського потенціалу (ІРЛП) за класичною методикою ПРООН показують зниження рейтингу багатьох регіонів України, в тому числі і Волинської області. За регіональним індексом людського розвитку (ІЛР) Волинська область перемістилася вниз за рейтингом регіонів з 13 місця у 2004 році на 20 місце у 2008 році [13]. В розподілі регіонів України за рівнем розвитку людського потенціалу Волинь посіла двадцяте місце з незначним підвищенням регіонального індексу розвитку людського потенціалу з 0,505 у 2004 до 0,526 у 2009 році (для порівняння – найвищий рейтинг м. Київ – ІРЛП становить 0,826, а найнижчий рейтинг – 27-ме місце займає Житомирська область з ІРЛП, що становить 0,666 у 2009 році).

В 2010 році опубліковане 20-те ювілейне видання щорічної «Доповіді про людський розвиток» під назвою «Реальне багатство народів: шляхи до розвитку людини», де поглиблено розглянута проблема бідності. Серед 169 країн за рейтингом індексу людського розвитку Україна зайняла 69 місце, що відносить її до групи держав з високим рівнем розвитку, однак тенденції зміни складових індексу людського розвитку є не дуже втішними. Так за період з 1990 до 2010 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилась на один рік (середній рівень тривалості життя в українців найнижчий у Європі) а реальний ВВП на душу населення за цей період скоротився на 27 відсотків. Серед країн з високим рівнем індексу людського розвитку Україна перебуває лише завдяки традиційно високим стандартам освіти і досягненням у розвитку цієї сфери [5 с. 175-176].

В липні 2011 року представництво Програми розвитку ООН в Україні презентувало Національну Доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» та Регіональну Доповідь про людський розвиток 2011 «Від трансформації – до суспільства для всіх». Національна Доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального залучення» висвітлює питання людського розвитку в Україні в контексті концепцій соціального залучення та соціального відторгнення.

Обидва ці документи показують, що розвиток людського потенціалу України на сьогодні залишається найболючішим питанням, що підтверджується низьким міжнародним рейтингом України за показниками ІРЛП і ІЛР за останнє десятиліття. Тих незначних позитивних зрушень, що маємо на сьогодні у цій сфері (розробка і використання розширеної національної методики розрахунку показників ІРЛП та ІЛР; становлення моніторингу регіонального людського розвитку започаткованого ІДСД НАНУ та Держкомстатом України; щорічна публікація національних доповідей з проблем людського розвитку в Україні тощо) явно недостатньо не лише для кардинальної зміни ситуації на краще, а й для вчасного попередження негативних змін у розвитку людського потенціалу, оскільки при аналізі маємо справу лише з наслідками цих змін, а не з їх причинами, тому що питання активізації людського потенціалу не є об'єктом державного управління.

Дійсно, навіть поверхневий аналіз показників розвитку людського потенціалу показує, що Україна поки що знаходиться на узбіччі становлення інноваційно-інформаційної економіки знань, хоча процеси глобалізації суттєво позначаються на її розвитку.

Відправною методологічною точкою активізації людського потенціалу є реалізація системи заходів соціально-економічного, організаційного, адміністративно-правового характеру, функціонально спрямованих на створення умов гідної праці, що розкриває можливості для реалізації людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності праці, в умовах інноваційної моделі розвитку економіки [7, с.108]. Це підтверджує, що активізація людського потенціалу характеризується множинністю форм прояву механізмів стимулювання та важелів підтримки і регулювання. Активізація людського потенціалу не може відбуватися спонтанно, вона вимагає активних дій з боку органів державної влади та місцевого самоврядування щодо формування механізму його розвитку і підтримки.

Досвід економічно розвинутих країн з усталеними ринковими традиціями підтверджує необхідність і можливість активного впливу держави на формування інституційної структури, яка максимально відповідала б інтересам розвитку людини.

При формуванні системи регіонального управління розвитком людського потенціалу в першу чергу необхідно забезпечувати можливість реалізації основних функцій управління: аналітичної – через аналіз рівня і тенденцій розвитку людського потенціалу в регіоні; функцій організації, координації і контролю – через контроль за зміною ключових (пріоритетних для регіону) індикаторів розвитку людського потенціалу порівняно з загальнонаціональними та міжнародними показниками; планування і прогнозування – через розробку стратегій, програм і планів, спрямованих на підвищення рівня людського розвитку в регіоні і реалізації можливостей людського потенціалу загалом.

Саме показники реалізації людського потенціалу і людського розвитку регіонів повинні стати індикаторами для оцінки ефективності управління державних і регіональних органів влади і місцевого самоврядування, а також основою розробки державних стратегій, програм і планів соціально-економічного розвитку. Однак вирішення цих завдань потребує значної аналітичної роботи, яка за наявності вихідної бази повинна проводитися постійно і належним чином фінансуватися.

Все це обумовлює формування та реалізацію державної та регіональної політики, яка сприяє збереженню, активізації ефективного використання й розвитку людського потенціалу та забезпеченню якісних його змін та конкурентоспроможності на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Висновки. 1. Вплив глобалізації економіки обумовлює значні якісні зміни у формуванні та використанні людського потенціалу (збільшення вимог до рівня освіти, кваліфікації, мобільності, продуктивності праці тощо).

2. Внаслідок негативних змін в узагальнюючих характеристиках людського потенціалу (тривалості життя, його якості, освіти) погіршуються позиції України та її регіонів у міжнародному рейтингу за показниками РІРЛП і РІЛР.

3. Основною причиною відсутності зв'язку між результатами розвитку людського потенціалу (фактичними показниками РІРЛП і РІЛР) і вимогами сьогодення для України є те, що питання активізації людського потенціалу не є об'єктом державного управління.

4. Активізувати використання людського потенціалу можна шляхом ефективного управління розвитком людського капіталу, для чого необхідно, в першу чергу, забезпечити:

- об'єктивність і надійність оцінки розвитку людського потенціалу на рівні регіону (вдосконалення методики визначення регіонального індексу розвитку людського потенціалу, підвищення якості і прозорості офіційної статистичної інформації для розрахунків РІРЛП);

- створення системи якісного моніторингу наявного рівня і можливостей розвитку людського потенціалу на регіональному рівні (спеціально організовані систематичні та вибіркові спостереження і аналітична обробка статистичної інформації з відстеженням проблем щодо активізації людського потенціалу та розробкою рекомендацій щодо розширення можливостей його реалізації);

- створення окремої організаційної структури управління розвитком людського потенціалу на державному і регіональному рівнях (наприклад, департаменту з проблем людського розвитку при Міністерстві праці та соціальної політики України з підпорядкованими йому регіональними департаментами розвитку людського потенціалу);

- здатність організаційно-управлінської системи України адекватно реагувати на загрози руйнування людського потенціалу, попереджати їх та ефективно керувати (впровадження в практику державного управління показників РІРЛП; включення до національних та регіональних концепцій, стратегій, програм потреб розвитку людського потенціалу; реформування систем державного управління відповідно до вимог розвитку людського потенціалу та європейських вимог людського розвитку).

Список використаних джерел:

1. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін.; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
2. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення. // Економіка України. – 2009. – №7. – С. 4–12
3. Геєць В.М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні. // Демографія та соціальна економіка. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи – 2011 - №1(15) – С. 3-23
4. Горкіна Л.П. Досвід та шляхи підвищення ефективності реалізації людського потенціалу в трансформаційній економіці України. // Вісник економічної науки України. – 2009. – №2. – С. 29-35
5. Грішнова О.А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006 – 308с.
6. Грішнова О.А., Пасека А.С. Динаміка змін соціально-трудових відносин під впливом глобалізаційних тенденцій. // Регіональна економіка. – 2010. – №1. – С. 7-14
7. Кесарчук Г.С. Активізація соціально-трудового потенціалу в післякризовий період. // Регіональна економіка. – 2010. – №4. – С. 107-112
8. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. // Міжнародні положення зі статистики. Вип. 2, т.2. / Держкомстат України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – С. 85-112.
9. Полозенко Д. Основні напрями соціальної політики на сучасному етапі розвитку економіки України. // Економіка України. – 2011. – №7. – С. 83-90
10. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Л.В. Шаульська та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 488с.
11. Радченко Л.П. Людський розвиток: еволюція концепцій та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України. // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – №2(5) – С.68 – 74.
12. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України
13. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень / Держкомстат України; відповідальний за випуск І.Кольчева. – К.: 2010. – 45с.
14. Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна – 2010. Національна доповідь. [Електронний ресурс]. – К., 2010. – 110 с. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.
15. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України. – 2005. – 386 с.